

ADSKILLELSE ELLER ISOLATION

En kulturpsykologisk analyse af Jonestownmassakren

Peter Elsass

Når en storgruppe adskiller sig fra storsamfundet, er dets overlevelse betinget af at kunne adskille sig uden at blive isoleret. Ud fra et ophold i Jonestown-kolonien i Guyana kort tid før den begik kollektivt selvmord, analyseres de storgruppefænomener, der betingede afviklingen. Sekten var præget af incestuøse forhold og af uløste konflikter mellem individuuation og separation. Lejren udviklede sig til en »grådig institution«, hvor lederen blev lejrens totale magtcentrum. Den totale isolation, de apokalyptiske fortolkninger og det historieløse gav dårlige betingelser for at formulere en kulturens Matrix som overlevelsesmekanisme.

Overlevelsen er afhængig af, hvordan det enkelte lokalsamfund definerer sig i forhold til storsamfundet, som det er en del af. Når et folk forsøger at overleve med deres egen kultur og identitet i behold, er det afhængig af at kunne placere sig på en hårfin balance mellem på den ene side, ikke at lade sig integrere og opluge af storsamfundet, og på den anden side, ikke at lade sig isolere fra dette; altså balancen mellem isolation og adskillelse.

De kulturfolk, der har været bedst i stand til at overleve med deres autonomi i behold har formået at adskille sig som en art »flydende øer«, der konstant har orienteret sig i forhold til omgivelserne (Barba, 1986). De, der er gået til grunde har forsøgt at beholde deres selvstændighed ved at transformere sig til lukkede systemer. De har isoleret sig og forsøgt at opretholde status quo, uden selvkritik, uden kontakt til lignende systemer, uden tilbagekoblingsmekanismer, uden at tage kampen op med modspillerne og få en vekselvirkning i gang. For at overleve som afgrænset storgruppe skal man være i stand til at adskille sig fra storsamfundet uden at isolere sig.

En af nøglerne til forståelsen af afvikling er at finde i det lederskab og den magtkoncentration, der udvikler sig i det øjeblik, folk afvikler deres historie. Historieløsheden gør folkene identitetsløse, og dermed parate til at acceptere en Messias, der kan tilbyde et nyt tusindårigt rige, et nyt tidløst paradys. Lederne vil ofte være selvbestaltede profeter, generaler eller diktatorer. De fremstiller sig selv som Guds udvalgte eller som de, der bedst efterlever den politiske ideologi. De kommer til at udgøre samfundets totale magtcentrum, og medlemmerne kan kun optages i kulten, sekten eller den politiske bevægelse, ved at lade sig omvende i lederens nærvær.

Besøget i Jonestown; den næstsidste gæst

I junglen i Guyana havde cirka 1000 emigranter fra USA slået sig ned for at opbygge et alternativt, kollektivt samfund. De havde valgt et totalt isoleret sted i den tætte regnskov, afskåret fra omverdenen.

De fleste var sorte folk fra slumkvartererne, fra de amerikanske storbyer i Mid West og fra Vestkysten. De kom med den sorte ghettokultur. Bevægelsen blev kaldt Folkets Tempel, og kolonien fik navnet Jonestown efter dens leder, Jim Jones.

I november 1978 udslettede de sig selv. Der blev fundet 914 døde.

Jeg besøgte kolonien 11 dage før det kollektive selvmord. Baggrunden for mit ophold var, at jeg lavede film i Latinamerika sammen med fotografen Morten Bruus. Han havde mødt nogle af Jonestown folkene i New York. De havde kontaktet ham for at høre, om han kunne optage en film for dem om Folkets Tempel. Morten Bruus gav invitationen videre til mig, og da jeg på et tidspunkt var i Venezuela, tog jeg en afstikker over til nabolandet, Guyana. Ved en række tilfældige sammentræf blev jeg den eneste fremmede, der uden nogen tidligere forbindelse med Folkets Tempel kom ind i lejren.

I de to døgn jeg var i Jonestown, blev jeg forført til at se de positive sider. Kun i ét tilfælde så jeg noget, som jeg ikke skulle have set. Jeg var konstant under opsyn af en guide, der fulgte mig rundt i lejren, og som aldrig overlod mig til mig selv. Men i min dagbog står der:

»Sollyset generer mig, og jeg vil hente mine solbriller på mit værelse. Men guiden kalder på en af de nærmeststående og beder ham om at hente dem. Jeg insisterer på at ville gøre det selv. Jeg skal også på toilettet, og med et »kommer straks tilbage« er jeg omsider på egen hånd i Jonestown.

Jeg tager mig den frihed at gå den forkerte vej og ender i en del af kolonien, som jeg ikke har set tidligere. Her ligger fire store barakker, og gennem vinduerne kan jeg se mennesker stuvet sammen ligeså tæt som i slaveskibene, 80 til 100 mennesker i etagesenge med mindre end en meters mellemrum, hovedsagelig gamle mennesker.

Men det syn hæfter jeg mig ikke så meget ved. Det er nok ikke dårligere boligforhold end dem, de sorte kender fra ghettoerne i USA. Al begyndelse er svær, når man vil opbygge et alternativt samfund.«

Dagen efter jeg forlod Jonestown, opsøgte jeg sagføreren Robbin Stoby i Georgetown. Han kørte en retssag mod Folkets Tempel for et af dets tidligere medlemmer, Deborah Layton Blakey, som det var lykkedes for at undslippe. Hun afgav vidneudsagn den 15. juni 1978, hvori der bl.a. stod:

»Det blev forlangt af alle medlemmer af junglekollektivet, at de skulle opføre sig på en speciel venlig og glad måde, når der sjældne gange kom gæster på besøg. Før gæsterne kom, instruerede Jim Jones os i, hvilken facade vi skulle fremvise. Arbejdsdagen blev forkortet. Maden blev bedre. Undertiden var der musik og dans om aftenen. Bortset fra sådanne dage var der næsten ingen håb og glæde i vores daglige liv.« (Elsass, 1980).

Sådan blev jeg forført af Folkets Tempel. Jeg blev den næstsidste gæst. Den sidste blev kongresmedlem Leo Ryan. Nogle tidligere medlemmer af Folkets Tempel havde klaget til senatet over forholdene i lejren. Han kom med journalister, der ville gå tæt på Jim Jones og Jonestown, og med en gruppe, der var erklærede modstandere af Folkets Tempel. Han blev skudt, da han skulle forlade lejren. Det mord var den konkrete hændelse, der startede det kollektive sevnmord.

Jeg har svært ved at komme mig over, at jeg blev forført af folkene i Jonestown. I årene efter har jeg samlet avisudklip, pressemeddelelser og vidneudsagn om Jonestown. Jeg har læst det meste af, hvad der er blevet skrevet om massakren og har opsøgt psykologer og sociologer, der har beskæftiget sig med Jonestown. Men det er, som om summen af de mange forklaringer aldrig har kunnet give et svar på, hvorfor de 914 lig kom til at rådne op i den jungle i de dage i november 1978.

Junglekollektivet bestod for 80 procents vedkommende af sorte folk. En stor del af dem kunne ikke læse og skrive. De var et symptom på elendige levevilkår i USA. Men de nåede aldrig at blive en reaktion, som kunne formulere en præcis ideologi og lægge en ændringsstrategi med direkte konsekvenser for det system, der havde skabt deres elendighed. Derfor blev deres ud-slettelse et uartikuleret, desperat skrig.

Det uartikulerede skrig springer vores intellekt over og taler direkte til vore følelser. Vi forstår ikke. Vi kan ikke argumentere med det, og det bringer os ud af balance.

Udvælgelsen af medlemmerne og isolationen

Andre fagfolk har forsøgt at undgå at lade sig forføre. Sociologer, psykologer og psykiatere har gennemgået sagens akter og udfærdiget videnskabelige rapporter.

Bl.a. havde The American Psychological Association i 1979 et årsmøde, hvor den dissekerede Jonestown. Diverse arbejdsgrupper og kommissioner blev nedsat og fik adgang til alt materiale, som US State Department lå inde med. Dette kommissionsarbejde har resulteret i en række analyser af selvmordets logik.

Jonestown var et isoleret samfund med minimal kontakt til omgivelserne. Medlemmerne kunne ikke forlade lejren. De havde ingen steder at gå hen for at få afprøvet deres virkelighedsoplevelse, ingen steder at komme af med deres følelser og ingen steder, hvor de kunne få støtte; bortset fra hos Jim Jones.

Baggrunden for Jonestown var en omhyggelig forhåndsudvælgelse af tilhængerne. Medlemmerne klædte sig f.eks. ud som skraldemænd og fik på den måde lejlighed til at undersøge en ansøgers affald, inden han blev optaget i bevælgelsen. De dannede sig et indtryk af hans spisevaner og gennemså

den post, han havde smidt væk. Andre medlemmer kunne f.eks. besøge personen i hans hjem. Mens en indledte en samtale, bad en anden om at få lov til at gå på toilettet. Her åbnede han ansøgerens medicinskab og skrev navne ned på tabletter og den læge, der havde ordineret medicinen.

Alle disse informationer blev derefter overgivet til Jim Jones, som benyttede dem til at demonstrere, at han havde magiske evner og var i stand til at gennemskue folk. De nye medlemmer blev imponeret over lederens guddommelige egenskaber, og det første udgangspunkt var dermed etableret for underkastelse og kontrol.

Et af kriterierne for valget af Jonestown var dets afsondrethed. Lejren lå så afsides, at ingen havde fysisk mulighed for at flygte. Kun ganske få udvalgte fik lov til at tage til hovedstaden, Georgetown, på korte udfugter.

Jeg skrev i min dagbog: »Jeg tog et lille Cessna-fly fra hovedstaden Georgetown til Matthews Ridge. En flyvetur på halvanden time over den tætteste og mest ubeboede jungle, jeg har set. Ingen veje. Træerne står så tæt, at man ikke kan se jorden. Af og til nogle små flade landstrækninger med mørkerødt mudder. Fra Matthews Ridge, to timers køretur i Landrover i et elendigt hjulspor til indgangen til Jonestown.«

I Jonestown var det altid Jim Jones, der læste nyhederne op over lejrens højtaleranlæg. Han forlangte ofte af medlemmerne, at de ikke diskuterede dem indbyrdes, men i stedet nedskrev deres reaktioner og sendte dem direkte til »Dad«.

Uden aviser og kun med sporadiske nyheder, fortolket af lederen, og omgivet af tæt jungle, var det umuligt for medlemmerne at blive realitetskorrigeret.

Opholdet i lejren blev omgæret af hemmeligheder. Inden afrejsen til Guyana blev der lagt forbud imod, at medlemmerne tog afsked med deres familie og pårørende. De fleste fik først at vide, at de skulle rejse 24 timer forinden, og undertiden blot et par timer før. De pårørende fik som regel intet svar, når de henvendte sig til Templet i San Francisco for at få oplysninger om, hvor et medlem af familien befandt sig.

Ved således at bryde forbindelserne til omgivelserne, blev medlemmerne afhængige af at blive i lejren. På den måde vendte de deres følelser og tanker mere og mere indad, med det resultat at den ydre verden langsomt mistede sin realitet; den samme følelsesmæssige afstumpethed som er beskrevet fra andre totale institutioner som koncentrationslejre, fængsler og traditionelle psykiatriske asyler (Goffmann, 1968).

Tempelmedlemmerne overgav alle de værdier, de havde i form af fast ejendom, biler og værdipapirer til Folkets Tempel. Når de ankom til Jonestown, blev alt hvad de havde af penge og værdigenstande konfiskeret og gemt væk sammen med deres personlige identifikationspapirer.

Det havde ikke alene til formål at skaffe de nødvendige midler til den daglige økonomiske drift af bevægelsen, men var også et middel til kontrol. I perioder hobede værdierne sig op, således at overlevende fra Jonestown for-

tæller, at »Jones gav penge ud til godgørende formål i Guyana og i San Francisco, bare for at komme af med dem« (Kilduff & Javers, 1979).

Medlemmerne havde ikke andre muligheder end at blive i lejren. Som et af tempelmedlemmerne sagde: »Templet fik efterhånden alt, hvad jeg havde. Det var det, som gjorde det så vanskeligt at forlade stedet. Vi havde ingen steder, vi kunne gå hen, og vi havde ikke noget at vende tilbage til.« (Reitermann, 1982).

Ligesom en hypnotisør forsøger at påvirke sit objekt til at lukke for alle påvirkninger og kun modtage dem, han afsender, på samme måde blev alle kommunikationskanaler i lejren afskåret, som kunne anfægte lederens udsagn. Lederen blev en erstatning for den virkelighed, man fulgte.

Offentlige bekendelser og straf

På store fællesmøder blev medlemmerne tvunget til at træde frem og foretage offentlige bekendelser og tilståelser. Disse skriftemøder blev holdt i en atmosfære af emotionel katharsis. Medlemmernes adfærd, deres personlige holdninger og moralske værdier, blev stillet til skue og gransket af alle tilstedeværende. Personer blev underkastet fysisk og psykisk ydmygelse. Overlevende fra Jonestown fortæller, at mænd og kvinder kunne blive tvunget til at afklæde sig alt tøj og nøgne tilstå, at de var lesbiske eller homoseksuelle. Der var en enecelle, en kasse, hvor de, der havde forbrudt sig mod Templets ideer, blev holdt indespærret og bedøvet med psykofarmaka. Denne celle blev omtalt som »the extended care unit« - afdelingen for special behandling, og var en smal kasse der lå midt i solen.

Under fællesmøderne fortalte Jones igen og igen, at lejren var under udspionering af CIA, og redegjorde for hvorledes de medlemmer, der forlod bevægelsen, ville blive fanget af efterretningsagenter og dræbt eller udsat for tortur og langvarige fængselsstraffe. Alle blev derfor opfordret til at være på vagt overfor spioner blandt dem selv.

Sådanne fællesmøder fandt sted hver aften, og i timevis måtte medlemmerne høre på Jones' lange taler. De blev ofte afbrudt af anerkendende tilkendegivelser fra tilhørerne. Hans taler blev optaget på bånd og blev sendt ud over lejren i dagstimerne via et velfungerende højttaleranlæg.

Offentlige afstraffelser, tortur, gensidige tilståelser og anklager medlemmerne imellem skabte en social-psykologisk atmosfære, som lignede den, som f.eks. Bruno Bettelheim har beskrevet fra koncentrationslejrene under 2. verdenskrig (Bettelheim, 1986). De medlemmer, som ikke udviklede en barnlig afhængighed til lederen, blev anklaget for at true gruppens sikkerhed. Det var uundgåeligt at regrediere til et tidligere og barnligt udviklingstrin, hvor man ligesom børn levede i nuet og efterhånden tabtes enhver tidsfornemmelse. »Fangerne blev ude af stand til at lægge planer for fremtiden og til at etablere faste, venskabelige og følelsesmæssige forhold. Venskaber udviklede sig lige så hurtigt, som de blev brudt« (Bettelheim, 1979).

Bruddet med fortiden og følelserne

For at komme til at acceptere det nye liv, måtte alt som havde at gøre med ens tidligere tilværelse, venner, pårørende, sociale og personlige værdier slettes. Det kunne foregå ved, at man skulle fornægte sit eget navn. En af de overlevende medlemmer har fortalt, at når hans navn blev råbt op, kunne de, der sad ved siden af ham, råbe til ham: »Sæt dig ned, det er ikke længere dig«. Eller det hændte, at man blev stillet frem på et offentligt møde, hvorefter alle ens venner efter tur skulle komme op og afsværge eller fornægte venskabet med én. Enhver loyalitet, enhver solidaritet og enhver forbindelse, der eksisterede medlemmerne imellem skulle slettes. Ingen skulle tro, at de kunne stole på nogen.

Et af medlemmerne skrev i et brev til Jim Jones: »Nu ved jeg, at jeg er blevet som en grøntsag, ligesom en banan, der kan spises som enhver anden fra klasen. Jeg har udviklet mig meget« (New York Times, nov. 29, 1978).

En af Jim Jones' mest effektive måder at udøve magt overfor medlemmerne var at kontrollere deres seksuelle og følelsesmæssige forbindelser. Af og til holdt han lange marathon-agtige fællesmøder, hvor han i timevis kunne tale om, hvor vigtigt det var at være seksuelt afholdende. Han bad medlemmerne om at udspionere hinanden og fortælle ham om, hvem der holdt i hånd, og hvem der udviste varme følelser overfor hinanden. Mange ægteskaber blev splittet ad, ægtefællerne skulle bo hver for sig og fik forbud mod seksuelle handlinger. Børnene blev opdraget i børnehuse borte fra forældrene.

Men på samme måde som i andre såkaldte »grådige institutioner« var der ikke langt fra seksuel afholdenhed til seksuel promiskuitet. De to modsatte kræfter holdt hinanden i en gensidig balance, fordi Jim Jones ikke selv var seksuelt afholdende. Han havde kønslig omgang med sine adoptivbørn og med såvel kvinder som mænd. Jim Jones fortalte lejrens sagfører, at han indenfor et døgn havde haft samleje med 14 kvinder og 2 mænd. Han forklarede, at det var for at få en forsikring om deres loyalitet overfor ham. Jones var heller ikke afholdende på andre områder. I de sidste år han levede, blev han beskrevet som amfetaminmisbruger, og der blev fundet store mængder af narkotika i hans hus i Jonestown efter massakren (Reitermann, 1982).

De modsatte seksuelle kræfter har tjent det samme formål. Både promiskuiteten og cølibatet nedbryder stabile parforhold, hvorefter den emotionelle tilknytning i stedet kan henvende sig til samfundet og dets ledere. Om medlemmerne afholder sig fra alle seksuelle relationer, som f.eks. Shakerne gjorde, eller de indgår i en kontrolleret form for promiskuitet, som f.eks. i Oneida, er sociologisk set ligegyldigt. I de fleste totalitære samfund har man altid forsøgt at undgå, at personlige forhold opstår, fordi parforhold og tætte venskabelige forbindelser opsluger emotionelle energier, således at de ikke længere kan kontrolleres af lederne (Cosser, 1974).

Selvhadet, der blev til selvmord

Livet i lejren blev gennemstrømmet af selvhad. En af tilhængerne skrev til Jim Jones: »Kære Dad og Frelser. Jeg har mange gange været led over mig selv, jeg afskyer af være blevet gammel, jeg hader det. Jeg ved, at du er sandheden og frelsen. Jeg håber, at jeg dør, før jeg forråder og svigter dig« (Ritterman, 1982).

Hvad folk end havde af følelser, før de kom til Jonestown, så var den tilværelse, de fik i lejren, i høj grad en afspejling af Jones' eget selvhad. Deres smerte og angst blev til et udtryk for selvopofrelse overfor Jones. Hans konstante behov for omnipotens, for altid at være alles første-elsker, dækkede over hans eget selvhad og mindreværdsfølelse.

Mange af de ting, han prædikede for sine tilhængere, fulgte han ikke selv. F.eks. var han biseksuel, men han hadede homo-seksuelle og lod dem offentligt afstraffe. Sådanne modsigelser, der opstod imellem det, han påbød andre at adlyde, og det han selv handlede efter, skabte den samme dissonans hos hans tilhængere. De tilstod offentligt, hvad de inderst inde ikke troede på.

Modsætningen mellem tanke og handling skabte den cognitive dissonans, som fik medlemmerne til at blive sløve og initiativløse (Festinger, 1957). Da de mange hundrede voksne under masseselv mordet stillede op på række for at modtage den dræbende gift, var der så godt som ingen, der forsøgte at flygte. Kun nogle ganske enkelte fik taget sig sammen og slap væk. En af dem, det lykkedes for at undslippe, Odel Rhodes, fortæller, at det ikke var muligt at få øjenkontakt med nogen af de andre beboere, mens han stod i køen. De stod apatiske og ventede på, at det skulle blive deres tur. Kun ved en kraftanstrengelse lykkedes det ham at tage sig sammen og komme med en undskyldning om, at han havde glemt noget, som han måtte tilbage og hente; og så stak han af og skjulte sig i junglen. Han beskrev senere: »Vi var som døde ideni« (Feinsod, 1981).

I nogle nætter forinden var der blevet afholdt generalprøve på selvmordet. Under disse såkaldte »White nights« blev alle vækket af sirener og ledsaget af bevæbnede vagter hen til lange rækker foran et stort kar med rød væske i. De fik udleveret små plastikbægre, som de drak og satte sig derefter ind i en af de store pavilloner og ventede på, at giften skulle virke. Hver gang havde Jim Jones over højtaleranlægget et par timer efter erklæret, at det hele var blevet iscenesat for at afprøve deres loyalitet. Derefter var de mekaniske og viljesløse gået tilbage for at sove videre.

Alle vidnesbyrd, der er kommet frem efter massakren, tyder på, at de allerfleste Jonestown beboere deltog i selvmordet af egen vilje og uden at gøre modstand. Folkets Tempel blev opløst halvandet år efter massakren. Men flere af de gamle medlemmer har sidenhen offentligt udtalt, at hvis de havde været i Jonestown den 18. november 1978, havde de været de første til at stille op i køen for at modtage giften, og de havde endda gjort det med taknem-

melighed (Reiterman, 1982).

Jonestown opslugte grådigt sine tilhængere i total isolation og hemmelighed. I lejren blev der genskabt en slags kollektiv bevidsthed af gensidig kontrol ved at slette alle alliancer mellem de enkelte medlemmer og ved at slette grænserne mellem hvad der var offentligt og privat. Alle følelser af gensidighed blev kontrolleret af lederen og rettet mod den fælles ydre fjende, han havde opfundet.

I et af brevene til Jim Jones stod der: »Må kun læses af Dad: Hvis du skulle dø i aften af en naturlig død, og hvis dine ønsker var, at jeg skulle følge det, du tror på, så ville jeg også stille mit liv til rådighed. Jeg ville fortsætte på egen hånd for at bekæmpe så mange fjender som muligt - og hvis det blev nødvendigt også at tage mit eget liv«.

914 døde. Selvmordet tog ialt fire timer. Da dødsritualet var begyndt, og folk stod og ventede på at modtage giften, lykkedes det kun for tre af medlemmerne at stikke af og skjule sig ude i junglen. En fjerde overlevede på mirakuløs vis. Hun havde lagt sig for at tage sig en middagslur, hun sov fra det hele.

Selv mordet er blevet optaget på bånd, sådan som Folkets Tempel havde for vane at gøre med alle dets aktiviteter. På et tidspunkt høres spredt skydning, men vidnesbyrd og undersøgelser tyder på, at de allerfleste er gået i døden uden at gøre modstand.

Tilbage er at nævne, at Jim Jones ikke begik selvmord. Han blev skudt af en af sine tilhængere.

Apokalypsus og incest

Når der kommer skævhed i balancen mellem adskillelse og isolation, og isolationen får overvægt, vil lokalsamfundene begynde at foretage såkaldte »apokalyptiske fortolkninger« af historien. Storgrupper forandrer sig til utopiske kollektiver og begynder at opbygge en dagligdag på nogle romantiske og overidealiserede oplevelser af sig selv. Verden af i dag betragtes som gennemsyret af en sådan ondskab, at den snart vil gå til grunde, for derefter at blive erstattet af dem selv, de rette udvalgte, der lever i overensstemmelse med Guds vilje og den sande ideologi.

Det er ikke kun denne selvtilstrækkelighed, der betinger afviklingen. Tværtimod overidealiserer nogle af de indianske folk i høj grad sig selv. F.eks. mener Arhuacoerne, at deres kultur udgør verdens centrum. I en vis forstand er det denne grandiose opfattelse, som giver indianerne den stolthed og værdighed, der får dem til at overleve.

Men afviklingen begynder, når de enkelte individer fornægter deres historie og bryder med deres fortid. I det øjeblik de forkaster deres tidligere forståelse af livets mening og underkaster sig et helt nyt verdenssystem, lader sig omvende og går ind i en sekterisk eller kultisk bevægelse, er forudsætnin-

gerne for afvikling til stede.

Temaerne i afviklingen og i selvdestruktionen er således adskillelsen, der bliver til isolation og lukkethed; den apokalyptiske, overridealiserede selvopfattelse; tilsidesættelsen af de demokratiske spilleregler til fordel for den sekteriske bevægelse; magtkoncentrationen; medlemmerne, der optages ved en omvendelse, hvor de må fornægte deres tidligere historie; historie-løsheden, der giver identitetsløshed og dermed rum for den selvbestaltede profet eller Messias - lokalsamfundets egentlige og totale magtcentrum.

Folkets Tempel lagde en både vertikal og horisontal ramme af fundamentalistiske forestillinger omkring dets medlemmer, forestillinger som var opfyldt af synd og apokalyptisk destruktion, autoritært i sin inderste kerne. Ved hjælp af begreber om »de frelste« og »de fordømte« fik Templet terroriseret medlemmerne til underkastelse i stedet for befrielse. Resultatet blev hverken racemæssig retfærdighed eller socialisme, men en messiansk parodi på begge.

Masseselv mordet var Jim Jones' sidste totale udøvelse af magt. Samfundsforskerne beskriver, at Jonestown var et eksempel på, at selv om utopiske samfund tilsyneladende bygger på rationalistiske ideer om verdens forbedrelse, så indeholder de som regel så mange irrationelle motiver, at gruppemedlemmerne regredierer og underkaster sig en autoritær leder (Coser & Coser, 1979). Den socialt engagerede og den moralsk modige, som har været fysisk og psykisk undertrykt, vil undertiden vise en tendens til at underkaste sig et utopisk fællesskab. Men bag mange af de rationelle fantasier om verdens forbedrelse ligger der et væv af det, vi senere genkender som totalitarisme. Det, der starter som et eksperiment i frigørelse, kan ende som et eksperiment i underkastelse og total opslugen af personligheden. Kollektive utopiske bevægelser har ofte en tendens til at forvandle sig til, hvad samfundsforskerne kalder »grådige institutioner« (Coser, 1974).

De ender måske ikke altid i en destruktion af sine medlemmer, men afvikler sig i stedet for i opsplitninger og kampe mellem forskellige fraktioner, i intriger mellem rivaliserende ledere.

Samfundsforskere beskriver, at hvis et samfund skal overleve, må det kunne kanalisere følelser og venskaber, såkaldte libidonale energier, til folk udenfor (Slater, 1963). Samfundet vil blive afviklet, hvis følelsesmæssige forbindelser kun må foregå mellem medlemmerne og altid gennem snævre kanaler skal stå i konstant afhængighedsforhold til samfundets autoritetsfigurer. Det er sådanne forhold, der er det egentlige grundlag for incest-tabuet.

Jonestown var i mere end billedlig forstand et incestuøst samfund. Lederen, som for øvrigt blev kaldt »Dad«, havde seksuelle forhold med mange af Tempels tilhængere, både med hans adoptivbørn og med mænd og kvinder.

Strukturelt set var det omgåelsen af incesttabuet, der afviklede Jonestown. Incesttabuet er et definatorisk træk ved det menneskelige samfund. Antropologen Lévi-Strauss har fremhævet, at indstiftelsen af incesttabuet

var det skridt, gennem hvilket mennesket rev sig løs fra naturen og trådte ind i kulturen (Lévi-Strauss, 1969). Det fungerer som en symbolsk markering af det kulturelt mulige og umulige, eller mellem det tilladte og det forbudte (Héretier, 1982). Tabuet har ikke nødvendigvis noget med bevarelsen af biologisk slægtskab at gøre; det er en symbolsk grænsemarkering af universel betydning. Incesttabuet er den første og afgørende regel for den sociale forvaltning af seksualiteten, og en i en videre forstand mellem adskillelse og isolation (Hastrup og Elsass, 1988).

Man må adskille sig og trække nogle grænser omkring sin identitet, men hvis udvekslingen med andre forsømmes, mister identiteten realitet. Incest er således et udtryk for, at udvekslingen med andre er gået i stå. Det er ikke kun udvekslingen af døtre og søstre indenfor familien, men også den symbolske udveksling, som er en forudsætning for, at man kan opretholde en selvstændig identitet.

I incestfamilierne forvaltes seksualiteten efter faderens, det selvbestalte magtcentrums, egne regler. Men selvom grænserne er flydende indadtil, vil der ofte være tale om en stærk grænsedragning udadtil (Herman, 1985. Goodwin, 1982).

På samme måde som Jim Jones' undersåtter, vil ofrene for incest holde på hemmeligheden, fordi »de er som døde indeni«. De har mistet deres værdighed ved at give efter for magten. Og mødrene, som ofte er vidende om deres mændst incestuøse relationer til døtrene, vil fortrænge det, for at holde familien sammen. Kun ved at blive sammen kan de holde på hemmeligheden og forsvare sig mod den ydre verdens overgreb.

Incest er også et udtryk for, at der ikke længere er en autoritet uden for familien, i form af en entydig samfundsmoral eller en fælles historiebevidsthed. Jim Jones var ganske vist faderen for medlemmerne, men hans psykotiske forsvarsmekanismer gjorde det umuligt for ham at fastlægge en entydig moral. Hvis man hertil lægger, at han ideologisk afskaffede sammenhængen mellem seksualitet og reproduktion, blev der heller ikke længere nogen forbindelse mellem de enkeltes seksuelle handlinger og den større historie. Jonestown blev henvist til sine egne improvisationer over autoritetstemaet og til sin egen historie. Ophævelsen af incesttabuet blev dermed et tegn på kultureløshed.

Storgruppens psykologi; individuation og separation

Til min egen retfærdiggørelse skal siges, at det kræver specielle forudsætninger ikke at lade sig forføre af en større gruppe mennesker, der er isoleret fra omgivelserne. De socialpsykologiske erfaringer med grupper af mennesker på mellem tyve og flere hundrede, de såkaldte storgrupper, er, at en regressiv og destruktiv adfærd kan udvikle sig hurtigere og mere ukontrollabelt, end det kan ses indenfor mindre grupper.

Tavistock Institutet i London er et af de ganske få steder, hvor der er blevet foretaget en akademisk forskning i storgruppers adfærd. Igennem en år-række har instituttet samlet fagfolk til de såkaldte »Tavistock konferencer« og har eksperimentelt dannet storgrupper for bl. a. at studere autoritet og lederskab. Storgruppen, bestående af omkring 80 mennesker, har været samlet i et rum, hvor alle har kunnet se og høre hinanden, flere gange dagligt af to timers varighed over et længere forløb.

Erfaringerne viser, at medlemmerne i storgruppen har oplevelser, som er af enorm betydning for gruppens eksplicite politiske liv formuleret i moral og holdninger. Storgruppen har først og fremmest en kapacitet for at udvikle følelser, som meget let bliver ustyrlige enten i en urummelig panik eller løber over og bliver irrelevante, upræcise og uhensigtsmæssige. I bedste fald kan storgruppen udvikle sig til at blive et meget sensitivt »tænkeapparat«, men under forudsætning af at den får den nødvendige tid og sted til at udvikle sin organisation og sit indhold (de Maré, 1975).

Allerede de gamle grækere forstod, hvilke kræfter der herskede i storgrupper. De afholdt såkaldte »poleis«, storgruppemøder, hvor flere tusinde mennesker sad ansigt til ansigt i et stort cirkulært amfiteater, hvor ethvert medlem kunne blive set og hørt af alle. Det emotionelle aspekt blev styret af »Koinonia-et«, et kor placeret i centrum på scenen i amfiteatret, og som ved hjælp af en slags »spirituals-nynnen« gav udtryk for »Koinonia-princippet« - den etiske og æstetiske dimension af mødet. Gruppens magt og betydning for individet blev udtrykt ved udstødelse og bortvisning, og den alvorligste straf var eksilet, som f.eks. drev Sokrates til at vælge døden. Angsten for at blive udstødt af storgruppen, isoleret fra den og straffet i alles påsyn blev benyttet som magtmiddel. Det samme magtmiddel blev benyttet i Jonestown og genfindes i vort eget samfund (Laing (1969) og Cooper (1978) har f.eks. beskrevet, hvordan neuroser og psykoser udvikles som en reaktion på udstødelse og social fremmedgørelse og har på denne baggrund med de »terapeutiske samfund«, hvor storgruppens effekt på individet er genstanden for behandlingen.

Erfaringerne fra storgrupperne er, at angst og psykotiske mekanismer let kommer i udbrud og bliver centrum for gruppens opmærksomhed. Freud har omtalt storgruppens effekt til at udløse psykoser (Freud, 1959). Ved psykoserne er det jeg-strukturen, der er uudviklet, og som hellere handler ved hjælp af »splitting« end ved hjælp af fortrængning. Derfor har den psykotiske patient vanskeligheder med at tage ved lære fra storgrupperne, og omvendt kan storgrupperne udløse den latente psykose. En af storgruppeforskningens pionerer, Patrick de Maré (1975), siger, at »enhver ny storgruppe bærer i sin tidlige udvikling ligheder med den skizofreniforme tankeforstyrrelse. Den skizofrene er ligesom en standset storgruppeproces, hvor den enkeltes psyke er som splinter i spejlet i H.C. Andersens fortælling om snedronningen (side 151).«

Sammenlignet med små-gruppers adfærd, som lettere lader sig beskrive

med en psykodynamisk sædvanligvis psykoanalytisk synsmåde, lader storgruppen sin adfærd foregå i helt andre gruppedynamiske rum, som endnu ikke lader sig tilstrækkeligt beskrive. Generelt kan det siges, at mens problemet for medlemmerne i de små grupper er, hvordan de kan føle og opleve i situationen, er storgruppens problem snarere, hvordan medlemmerne kan tænke. I de små grupper trænger ubevidste faktorer ind på dens medlemmer, hvorimod det i storgruppen er selve bevidstheden, der er i fare. Storgruppen kan udløse magtfulde, uforudsigelige og kaotiske følelser og altså en psykotisk præget angst. Men når denne angst bliver »contained«, rummet og organiseret, kan den få meget magtfulde politiske udtryk.

Storgruppens terapeutiske betydning er således af en anden karakter end smågruppernes psykoanalytiske situation med lukkede døre. De terapeutiske samfund, der arbejder med storgruppen, kan udvikle meget stærke kræfter og har altid haft offentlighedens bevågenhed og er undertiden blevet truet eller direkte destrueret af politiske og administrative kræfter.

At vide ting sammen med andre folk kan give en stor styrke, en form for solidaritet og en inert, som kan få grupper og folkemasser til at rejse sig. Der hersker meget stærke kræfter i storgruppen, dens tragedie er, at disse potentialer så let lader sig blokere. Intelligens bliver let transformeret til magt og tvang, lederskab bliver til hierarki og autoritetsdyrkelse. For at få disse kræfter styret forfalder gruppen til afhængighed af hierarki og tvangsprægede organisationsformer. Den modne gruppe udvikler sig ud af denne potentielle mulighed for vold og panik ved at danne en gruppekultur, en Matrix, som et væv af individuelle relationer, hvor summen er mere end delene (Bion, 1961).

Det er formuleringen af denne Matrix, som giver lokalsamfundene overlevelsesstyrken. »Hvor kaos var, skal der blive Matrix« (de Maré, 1975, side 155). Overlevelsens nøgle er således en Matrix; et fond af viden, som tegner organisationen; en struktur der kan tales om, og som ikke alene har et følelsesmæssigt indhold, men også et kulturelt og ideologisk. De fleste lokalsamfunds Matrix har taget århundreder at udvikle. Det er med den som udgangspunkt, at de kan overgive sig til deres kultur, blive næret og adskille sig fra storsamfundet.

Folkets Tempel fik derimod aldrig opbygget en kulturel Matrix, men levede i stedet på en Matrix der var udviklet på et emotionelt grundlag, skiftende og vagt formuleret og afhængig af øjeblikket. Folkets Tempel blev overladt til sin egen angst og kaos, og jo mere det isolerede sig, jo større blev de destruktive kræfter. Hierarkiet endte med at ødelægge andre hierarkier. Den totale magt blev så totalitær, at den nægtede sig ethvert modspil fra andre magter, og dermed til sidst afviklede sig selv.

Det er balancen mellem individet og gruppen, der betinger storgruppens funktion. Krisen kan udtrykkes i symbolerne »separation og individuation«, i det psykologiske spørgsmål om, hvorledes barnet frigør sig fra moderen.

Ethvert individ er enestående og unikt helt ned til dets fingeraftryk, der-

for vil en samfundsform uundgåeligt fremstå som fremmed for ham. Det er løsningen af dette dilemma, der er bestemmende for hans overlevelse, på samme måde som ethvert lokalsamfund fremtræder unikt og derfor fremmed overfor storsamfundet. Det er informationerne om disse forskelligheder, der giver overlevelsen.

Sandheden er formidlingen. Vi kan ikke undslå os udvekslingen, fordi det er med udveksling som udgangspunkt, at kulturen som system bliver bygget (Levi-Strauss, 1969).

I en anden forstand er det kontrollen af en eksistentiel angst, der bestemmer overlevelsen. Når man som unikt individ konfronteres med andre, er udvekslingen, talen, handlen, modspillet vigtigt for at få afløb fra angsten og dermed betinge overlevelsen. Dette gælder for individet i forhold til storgruppen, som det gælder for den etniske minoritet i forhold til storsamfundet.

Det er stærke kræfter, storgruppen udøver overfor den enkelte. Det er i yderste forstand udfordringen af den eksistentielle angst, om separation og individuation, angsten for ikke at tilhøre gruppen, der fik medlemmerne i Jonestown til at begå selvmord. Det var de samme kræfter, der forførte mig til ikke at se den katastrofe, der kom 11 dage efter mit besøg.

Den eksistentielle angst har sin egen retorik, men for at gøre det konkret skal citeres, hvad en af deltagerne udtalte efter et storgruppemøde på Tavi-stock Institutet:

»Det føles, som om du trækker dig ind i din krop og oplever så dine følelser så intenst som aldrig før. Du bliver så overvældet, at du ikke kan tilpasse dig noget som helst udenfor dig selv. Øjne og ører bliver bombarderet med et mærkeligt frygtindgydende sted, som helt oversvømmer dine følelser; noget du på én gang forsøger at flygte fra samtidig med, at du desperat ønsker at høre til det. Det er ligesom at være lukket inde i en celle og blive afstraffet, mens man ud af vinduet kan se tilfredse og normale mennesker, der er glade og har succes. Jeg har en nøgle til min celle, men den er svær at finde. Undertiden finder jeg nøglen og slipper ud for et kort øjeblik, og alt synes, som om det er perfekt, indtil jeg erkender, at jeg er udenfor og ikke hører til der, så er jeg stadig alene.« (Kreeger, 1975, side 157).

Det var den samme angst for adskillelse og oplugnen, som blev brugt som magtmiddel i Jonestown. Eller som Jim Jones udtalte engang, da han straffede et medlem under et af de store fælles skriftemøder: »Du er blevet udstødt af mængden, men af mængden skal du igen blive helbredt« (Reiterman, 1982).

Junglen i Guyana ligger ikke så langt væk

Det er karakteristisk, at fagfolk ikke har haft mange substantielle bidrag til Jonestownmassakren. Når der sker store tragedier og ulykker, har sociolo-

ger, antropologer og psykologer ikke meget at tilbyde. Bevares, ulykkerne, massakrerne, lejrene, terroren og udslettelsen går ind i en polemisk sammenhæng, hvor der trækkes moralske og ideologiske konklusioner, men ud fra udelukkende faglige sammenhænge og undersøgelser, kan der ikke drages mange konklusioner og tilrettelægges strategier for forebyggelse.

Efter Jonestownmassakren er der kun blevet afholdt et par faglige konferencer, og resultaterne er blevet offentliggjort i nogle sparsomme arbejdsrapporter udgivet af University of California, Santa Cruz, maj 1981 (Woods, 1981).

Den samme langmodighed genfinder man i offentliggørelsen af de undersøgelsesrapporter, der er blevet udarbejdet om koncentrationslejrene under anden verdenskrig. Det varede 29 år, før de psykologiske undersøgelsesresultater af krigsforbryderne ved Nürnbergdomstolen blev offentliggjort (Borofsky & Brand, 1980). En af grundene til, at det trak så længe ud, var, at konklusionerne berørte vore sidste forsvarsmekanismer overfor vores egen destruktivitet. Det var så emotioelt provokerende at indse, at vi selv var en del af den verden, som havde udøvet kriminaliteten, at selv de psykologiske eksperter forsøgte at være tavse så længe som muligt.

Historien gentager sig, og vi venter stadig på den endelige rapport om Jonestown.

Jeg vil aldrig kunne gøre mig fri af det ophold i Jonestown. Jeg læser i de mange artikler og bøger, jeg har samlet sammen. Jeg kigger på billederne af ofrene. Nogle kan jeg genkende. Det var dem, jeg var sammen med i de to døgn i begyndelsen af november i 1978. En del af dem snakkede jeg med, og vi lo over noget, jeg ikke mere kan huske.

Massakren tog fire timer. Mens beboerne ventede på at modtage giften var der en del, der gav sig tid til at skrive breve til deres efterladte. En af dem skrev:

»De vil aldrig kunne komme til at ødelægge, hvad vi har opbygget, fordi vi for lang tid siden har taget den beslutning, at hvis de kommer efter os, så må de tage os alle sammen. Martin Luther King sagde det på denne måde: »Et menneske, som ikke har fundet noget at dø for, vil ikke føle sig i live«.

Vi har fundet noget at dø for. Det kaldes social retfærdighed. Så gør det ikke så meget, hvilken måde de i øjeblikket vælger at udslette os på, og hvordan vi engang bliver beskrevet. Vi har i det mindste haft tilfredsstillelsen ved at leve i retfærdighed her. Det var ikke fordi, de lovede os succes og belønning, men simpelthen for, det var det rigtigste at gøre - den bedste måde, vi kendte til at leve vores liv på.«

Nogle af de formuleringer kunne andre undertrykte folk også have udtalt. I en vis forstand ligger den jungle i Guyana ikke så langt væk, og den udslettelse og destruktion af et folk kan ske igen.

LITTERATUR

- BARBA, E.: *Beyond the floating islands*. New York. PAJ Publications, 1986.
- BETTELHEIM, B.: *The informed heart. A study of the psychological consequences of living under extreme fear and terror*. New York. Peregrine Books, 1986.
- BETTELHEIM, B.: *Surviving and other essays*. New York. Vintage books, 1979.
- BION, W.R.: *Experiences in groups*. London. Tavistock Publications, 1961. Matrix-begrebet, p. 12 overlev.
- BOROFSKY, G.L. & BRAND, D.J.: Personality organization and psychological functioning of the Nuremberg War Criminals: The Rorschach data. in Dimsdale, E. (ed.): *Survivors, victims and perpetrators. Essays on the Nazi holocaust*. New York. Hemisphere Publishing, 1980.
- COSER, L.: *Greedy institutions*. New York. Free Press, 1974.
- COSER, R.L. & COSER, L.: Jonestown as a perverse utopia. A »greedy institution« in the jungle. *Dissent*, 1979, 26, p. 158-163.
- De MARÉ, P.: The Politics of large groups. in Kreeger, L. (ed.): *The large group. Dynamics and therapy*. Illinois. Peacock Publishers, 1975.
- ELSASS, P.: *Emigrantliv. Kolonier, ghettoer og folk på flugt i Latinamerika*. København. Gyldendal, 1980.
- FESTINGER, L.: *A theory of cognitive dissonance*. Los Angeles. Stanford University Press, 1957.
- FREUD, S.: *Group psychology and the analysis of the ego*. New York. Norton & Company, 1959.
- GOFFMAN, E.: *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York. Pelican Books, 1968.
- GOODWIN, J.: *Sexual abuse. Incest victims and their families*. Boston. Academic Press, 1982.
- HASTRUP, K. & ELSASS, P.: Incest i tværkulturel belysning. *Nordisk Sexologi*, 1988, 1, p. 12-25.
- HÉRITIER, F.: The symbolics of incest and its prohibition. i Izard, M. & Smith, P. (ed.): *Between belief and transgression*. Chicago. University of Chicago Press, 1982.
- HERMAN, J.L.: *Father-daughter incest*. Massachuset. Harvard University Press, 1985.
- KILDUFF, M. & JAVERS, R.: *The suicide cult: The inside story of the Peoples Temple Sect and the massacre in Guyana*. New York. Bantam, 1979.
- KREEGER, L. (ed.): *The large group. Dynamics and therapy*. Illinois. Peacock Publishers, 1975.
- LÉVI-STRAUSS, C.: *The elementary structures of kinship*. London. Eyre & Spottiswode, 1969.
- REITERMAN, T.: *Raven; The untold story of the rev. Jim Jones and his people*. New York. E.P. Dutton, 1982.
- SLATER, P.: Libidinal diffusion in big organizations. *American Sociological Review*, 1963, no. 1.
- WOODS, M.J.: *Psycho-social perspectives of the Jonestown phenomenon*. Santa Cruz. University of California, 1981.